

8. Θεωρίες του εικοστού αιώνα

[Οι θεωρίες του υπαρξισμού]

A1. Ερωτήσεις γνώσης - κατανόησης

1. Ποιες μεγάλες κατευθύνσεις της φιλοσοφίας διαμορφώθηκαν ή εκδηλώθηκαν στον εικοστό αιώνα; Ποια είναι η γενικότερη σημασία τους για τον άνθρωπο;
2. Να παρουσιάσετε τις βασικές αρχές του υπαρξισμού και να δείξετε σε τι διαφέρει αυτή η κατεύθυνση της φιλοσοφίας από την παραδοσιακή φιλοσοφία.
3. Ποιες τάσεις διαμορφώθηκαν στους κόλπους της φιλοσοφίας του υπαρξισμού και με βάση ποιο κριτήριο;
4. Τι σημαίνει «ζω αυθεντικά», κατά τον Κίρκεγκορντ;
5. Ποια είναι τα τρία στάδια της ύπαρξης κατά τον Κίρκεγκορντ και τι συμβολίζουν για τον ίδιο;
6. Σε ποια φάση της ζωής του Κίρκεγκορντ και σε ποιο τύπο ανθρώπων αντιστοιχεί το αισθητικό στάδιο;
7. Από ποιες φάσεις περνούν τα αισθήματα του ανθρώπου στο αισθητικό στάδιο και πώς γίνεται η μετάβαση στο ηθικό στάδιο, κατά τον Κίρκεγκορντ;
8. Πώς ορίζει ο Κίρκεγκορντ το ηθικό στάδιο;

9. Ποια είναι η βασική διαφορά ανάμεσα στο αισθητικό και το ηθικό στάδιο;
10. Ποιοι λόγοι οδήγησαν τον Κίρκεργκορντ να αναζητήσει το ύψιστο νόημα της ανθρώπινης ύπαρξης στη χριστιανική θρησκεία;
11. Ποια είναι, κατά τον Κίρκεργκορντ, η ουσία του χριστιανού;
12. Ποιο νόημα δίνει ο Κίρκεργκορντ στην έννοια *άλμα* και πώς τη συνδέει με την πίστη;
13. *«Αλλά τι έκανε ο Αβραάμ; Δεν έφθασε ούτε πολύ νωρίς ούτε πολύ αργά. Ανέβηκε στο γάιδαρό του και ακολούθησε αργά το δρόμο του. Και σε όλη τη διάρκεια αυτής της πορείας είχε πίστη, πίστευε ότι ο Θεός δεν θα του ζητούσε να του πάρει τον Ισαάκ, παρόλο που ήταν έτοιμος σε όλο αυτό το διάστημα να τον θυσιάσει, εάν Εκείνος του το ζητούσε. Το πίστευε αυτό δυνάμει του παραλόγου γιατί δεν ετίθετο πλέον θέμα ανθρώπινου υπολογισμού. Και το παράλογο συνίστατο στο ότι ο Θεός, παρόλο που προέβαλλε αυτή την απαίτηση, ανακάλεσε αυτή την απαίτησή του αμέσως μετά. Ο Αβραάμ ανέβηκε στο βουνό και, ενώ το μαχαίρι ήδη άστραφτε στο χέρι του, πίστευε ότι ο Θεός δεν θα του πάρει τον Ισαάκ. Σίγουρα ξαφνιάστηκε από αυτό που συνέβη αλλά μέσα από μια διπλή κίνηση επέστρεψε στην αρχική νοητική του κατάσταση και επομένως δέχθηκε πίσω τον Ισαάκ με μεγαλύτερη χαρά απ' ό,τι την πρώτη φορά [που τον γέννησε η Σάρα] (...)*
Σε αυτό το ύψος λοιπόν στέκεται ο Αβραάμ. Το τελευταίο στάδιο που άφησε ξοπίσω του, είναι το στάδιο της απόλυτης παραίτησης. Προχώρησε πράγματι παραπέρα: έφτασε στην πίστη. Γιατί όλες εκείνες οι γελοιογραφίες της πίστης, όλη εκείνη η άθλια, χλιαρή νοθρότητα που σκέφτεται «δεν υπάρχει βία, δεν είναι απαραίτητο να ανησυχούμε πριν έρθει η ώρα» και η άθλια ελπίδα που λέει: «Κανείς δεν μπορεί να ξέρει, ίσως...». Όλες αυτές οι γελοιογραφίες ανήκουν στη χαμερπή όψη της ζωής και έχουν ήδη γίνει ο περίγελος της απόλυτης παραίτησης».

Σ. Κίρκεγκορντ, *Φόβος και τρόμος*¹

Αντλώντας στοιχεία από το παραπάνω απόσπασμα και με βάση τις γνώσεις σας από το σχολικό βιβλίο, να αναφερθείτε στη μορφή και στα χαρακτηριστικά που πρέπει να έχει, κατά τον Κίρκεγκορντ, η πίστη του ανθρώπου στο Θεό.

14. Ποια στάση τηρεί ο Νίτσε απέναντι στις παραδοσιακές ηθικές αξίες και ποιες νέες ηθικές αντιλήψεις επαγγέλεται;
15. Πώς κατανοείτε την μεταξίωση που εισηγήθηκε ο Νίτσε;
16. Ποιο περιεχόμενο δίνει στην έννοια της αλήθειας ο Νίτσε;
17. Τι εννοεί ο Νίτσε με τον όρο *κύριος* και με τον όρο *δούλος*;
18. *Μια ηθική κυρίων είναι προπαντός ξένη και δυσάρεστη για το σύγχρονο γούστο, όταν αποφαίνεται με την αυστηρότητα της αρχής της, πως δεν έχουμε καθήκοντα παρά μόνο απέναντι των ίσων μας: όσον αφορά τη στάση μας απέναντι στα όντα κατώτερης βαθμίδας, απέναντι σε κάθε τι που είναι ξένο, μπορεί να συμπεριφερόμαστε όπως θέλουμε, «όπως το θέλει η καρδιά μας», και οπωσδήποτε, στέκοντας «πέραν του καλού και του κακού». Μπορούμε, αν θέλουμε, να χρησιμοποιήσουμε και τον οίκτο και ό,τι συνδέεται μ' αυτόν. Η ικανότητα και το καθήκον να έχουμε απέραντη ευγνωμοσύνη και άπειρο το αίσθημα της εκδίκησης -και αυτά μόνο μέσα στον κύκλο των ίσων μας- την λεπτότητα στα αντίποινα και στην αντίληψη για τη φιλία, μια κάποια ανάγκη να έχουμε εχθρούς (για να χρησιμεύουν σαν διέξοδοι σε πάθη σαν τη ζήλια, τη μαχητικότητα, το θράσος, και τελικά, για να μπορούμε να είμαστε αληθινοί φίλοι απέναντι στους φίλους μας): όλα αυτά ανήκουν στα χαρακτηριστικά της ευγενούς ηθικής που, όπως είπα, δεν είναι η ηθική των «καινούργιων ιδεών»,*

¹ Επιλογές από το έργο του Κίρκεγκορντ (Selections from the Writings of Kierkegaard), μετάφραση L. M. Hollander, Anchor Books, Doubleday and Company, Inc. Garden City, New York 1960, σσ. 141-142.

πράγμα που σήμερα μας δυσκολεύει να τη συλλάβουμε και το ίδιο μας δυσκολεύει να την προσδιορίσουμε και να την ανακαλύψουμε. Τα πράγματα είναι διαφορετικά με την άλλη ηθική, την ηθική των δούλων. Αν υποθέσουμε πως όντα υποδουλωμένα, καταπιεσμένα και που υποφέρουν, εκείνα που δεν είναι ελεύθερα, αλλά αβέβαια για τους εαυτούς τους και κουρασμένα, και πως αυτά τα όντα αρχίζουν να ηθικολογούν, ποιες κοινές ιδέες θα βρουν στις ηθικές τους εκτιμήσεις; Όπως φαίνεται θα θελήσουν να εκφράσουν μια απαισιόδοξη δυσπιστία απέναντι στις γενικές καταστάσεις του ανθρώπου, ίσως μια καταδίκη του ανθρώπου και όλης της θέσης που κατέχει. Το βλέμμα του δούλου είναι δυσμενές για τις αρετές των ισχυρών. Ο δούλος είναι σκεπτικιστής και δύσπιστος για όλα τα «καλά πράγματα» που οι άλλοι λατρεύουν, θάθελε να πειστεί πως, ακόμα και στους άλλους, η ευτυχία δεν είναι αληθινή. Αντίθετα, παρουσιάζει ολοκάθαρα τις ιδιότητες που χρησιμεύουν στο να γλυκάνουν τη ζωή εκείνων που υποφέρουν. Εδώ βλέπουμε να αποδίδουν τιμές στον οίκτο, στο σπλαχνικό και πρόθυμο χέρι, να λατρεύουν τη θερμή καρδιά, την υπομονή, την επιμέλεια, την ταπεινοφροσύνη, την ευπροσηγορία, γιατί αυτές είναι οι πιο χρήσιμες ιδιότητες, σχεδόν τα μόνα μέσα για να ελαφρύνουν το βάρος της ζωής. Η ηθική των δούλων είναι ουσιαστικά μια ηθική ωφελμιστική.

Φρ. Νίτσε, *Πέραν του καλού και του κακού*, μετάφραση Μ. Ζωγράφου - Κ. Μεραναίου, εκδ. Μαρή, Αθήνα 1953, σσ. 200-202

Με βάση το παραπάνω απόσπασμα, ποιο περιεχόμενο αποδίδει ο Νίτσε στην ηθική του κυρίου και ποιο στην ηθική του δούλου;

19. Ποιον από τους δυο τύπους ηθικής θεωρεί ο Νίτσε ως ενδιάμεσο στάδιο για το πέρασμα στον υπεράνθρωπο και γιατί;
20. Ποιο πρότυπο ηθικής συμπεριφοράς πιστεύει ο Νίτσε ότι ταιριάζει στον άνθρωπο και πώς μπορεί αυτός να το κατακτήσει;
21. Τι είναι ο υπεράνθρωπος για το Νίτσε;

22. Ποιες είναι οι ηθικές αντιλήψεις του Σαρτρ;
23. Να παρουσιάσετε την ιστορία του μαθητή και να δείξετε τις βασικές ηθικές αντιλήψεις του Σαρτρ, όπως αναδύονται μέσα από αυτό το παράδειγμα.
24. Τι εννοεί ο Σαρτρ με την προτροπή: «εμπιστέψου το συναίσθημά σου»;
25. *«Η εμπειρία του τρόμου, που προκαλεί στον άνθρωπο η απόλυτη ελευθερία του στην επιλογή των πράξεών του, τον αναγκάζει να καταφεύγει σ' αυτό που ο Σαρτρ ονομάζει κακή πίστη»* (σχολικό εγχειρίδιο, σ. 117). Να εξηγήσετε αυτή τη φράση του σχολικού βιβλίου.
26. Τι εννοεί ο Σαρτρ, όταν λέει ότι οι αρχές που διέπουν τη συμπεριφορά μας αποτελούν ένα άλλοθι;
27. Πώς κατανοεί ο Σαρτρ την αλλοτριωμένη ύπαρξη του ανθρώπου;
28. Πώς αντιλαμβάνεται ο Σαρτρ την εξέλιξη της ανθρώπινης ύπαρξης;
29. Ποιες είναι οι αντιλήψεις του Σαρτρ για το Θεό;
30. Ποιο νόημα δίνει ο Σαρτρ στην έννοια του μηδενός και πώς τη συσχετίζει με την ελευθερία και την εξέλιξη του ανθρώπου;
31. Πώς χαρακτηρίζει ο Σαρτρ τις κοινωνικές σχέσεις των ανθρώπων και πώς δικαιολογεί το χαρακτηρισμό του αυτό;
32. Να ορίσετε το φιλοσοφικό περιεχόμενο των βασικών εννοιών του υπαρξισμού (ουσία, ύπαρξη, ελευθερία, μη ον κ.λπ.). (εργασία για το σπίτι)

A2. Ερωτήσεις σύνθεσης - κρίσης

1. Πώς κρίνετε τις νέες κατευθύνσεις που ακολούθησε η φιλοσοφία στον εικοστό αιώνα; Αποτελούν συνέχεια της φιλοσοφίας που προηγήθηκε ή προσφέρουν κάτι καινούργιο; Να δικαιολογήσετε την άποψή σας.
2. Η φιλοσοφία του υπαρξισμού υποτιμά την ουσία του ανθρώπου, όταν την αντιπαραθέτει στην ύπαρξη;
3. Να σχολιάσετε το παρακάτω παράθεμα: *«ζω αυθεντικά, κατά τον Κίρκεργκορντ, σημαίνει να βρω μια αλήθεια που να είναι αληθινή για μένα, την ιδέα για την οποία μπορώ να ζω και να πεθαίνω»* (σχολικό εγχειρίδιο, σ. 109).
4. Ποια σημασία έχει για τον Κίρκεργκορντ η επιταγή του καθήκοντος;
5. Να συγκρίνετε τις αξίες και τις αρχές του ηθικού σταδίου με εκείνες του αισθητικού σταδίου και να τις αξιολογήσετε.
6. Το θρησκευτικό στάδιο περιέχει, κατά τον Κίρκεργκορντ, όλα εκείνα τα στοιχεία - γνωρίσματα που συγκροτούν την αυθεντική ύπαρξη του ανθρώπου. Πώς κρίνετε αυτή τη θέση του φιλοσόφου;
7. Να προσδιορίσετε τα τρία στάδια στην εικόνα που σας δίνεται και να δείξετε πώς γίνεται η μετάβαση από το ένα στάδιο στο άλλο.

8. Έχοντας υπόψη σας την ηθική θεωρία του Κίκεργορντ να ταξινομήσετε τις λέξεις και φράσεις που ακολουθούν στις τρεις στήλες:

αισθητικό	ηθικό	θρησκευτικό

στιγμιαία απόλαυση, γάμος, ηδονή, ρομαντικός έρωτας, ματαιότητα, ανία, καθήκον, ενοχή, πίστη, σταθερότητα, εσωτερικότητα, αιωνιότητα, αμεσότητα, απελπισία, αγωνία, κίνδυνος, απόλυτη ευθύνη, άλμα.

9. Να συσχετίσετε τον ηδονισμό του Αρίστιππου, που καταλήγει ιστορικά στον «πεισιθάνατο» Ηγησία, με το αισθητικό στάδιο του Κίκεργορντ.
10. Πώς κρίνετε τη θεωρία του Νίτσε περί μεταξίωσης του ηθικού μας βίου;
11. Να μελετήσετε το απόσπασμα που ακολουθεί και να απαντήσετε στο ερώτημα (α) και στο ερώτημα (β) ή (γ):

Σε μια περιήγηση που έκανα ανάμεσα στις λεπτές ή χονδροειδείς ηθικές που βασίλευσαν στον κόσμο, ή που βασιλεύουν ακόμα, βρήκα ορισμένα χαρακτηριστικά που επανέρχονται τακτικά και ταυτόχρονα, και που συνδέονται αναμεταξύ τους: έτσι στο τέλος μάντεψα δυο βασικούς τύπους, απ' όπου έβγαινε μια βασική διάκριση. Υπάρχει μια ηθική κυρίων και μια ηθική δούλων. (...)

Ο ευγενής άνθρωπος έχει το έμφυτο συναίσθημα πως έχει το δικαίωμα να προσδιορίζει την αξία, δεν χρειάζεται επικύρωση. Αποφαίνεται πως ό,τι του είναι βλαβερό είναι βλαβερό καθεαυτό, ξέρει πως αν τα πράγματα μπαίνουν σε τιμητική θέση, αυτός ο ίδιος τους δίνει αυτή την τιμή, γιατί είναι δημιουργός αξιών. Ό,τι βρίσκει στο άτομό του το τιμά. Μια τέτοια ηθική είναι η εξύμνηση του εαυτού του. Στην πρώτη

θέση βρίσκεται το συναίσθημα της πληρότητας, της δύναμης που θέλει να ξεχειλίσει, η ευτυχία της μεγάλης έντασης, η συνείδηση ενός πλούτου που θάθελε να δώσει και να ξεχυθεί. Ο ευγενής άνθρωπος, βοηθάει κι αυτός τους δυστυχισμένους, όχι ή σχεδόν όχι από οίκτο, αλλά μάλλον από μια παρόρμηση που τη δημιουργεί η περίσσεια της δύναμης. Ο ευγενής άνθρωπος τιμά στο ίδιο του το πρόσωπο τον ισχυρό, αλλά έτσι τιμάει και τον αυτοκυριαρχούμενο, εκείνον που ξέρει να μιλάει και να σωπαίνει, εκείνον που νιώθει ευχαρίστηση να είναι αυστηρός και σκληρός απέναντι στον εαυτό του, εκείνον που λατρεύει ό,τι είναι αυστηρό και σκληρό. «Ο Βοτάν έβαλε στο στήθος μου μια σκληρή καρδιά». Αυτά τα λόγια της παλιάς σκανδιναβικής *saga*² βγήκαν πραγματικά από την ψυχή ενός αλαζονικού Βίκινγκ. Γιατί, όταν ένας άνθρωπος βγαίνει από ένα τέτοιο γένος, είναι περήφανος που δεν είναι καμωμένος για τον οίκτο. Να γιατί προσθέτει ο ήρωας της *saga*: «Εκείνος που, όταν είναι νέος, δεν έχει κιόλας σκληρή καρδιά, δεν θα την αποχτήσει ποτέ». Οι ευγενείς και τολμηροί άνθρωποι που σκέφτονται μ' αυτό τον τρόπο είναι στους αντίποδες των θιασωτών αυτής της ηθικής που βρίσκει ενδείξεις της ηθικότητας ακριβώς στον οίκτο, στην αφοσίωση, στην ανιδιοτέλεια. Η αυτοπεποίθηση, η αυτοπερηφάνεια, μια βασική εχθρότητα και μια βαθιά ειρωνεία για την «αυταπάρηση» ανήκουν, το ίδιο σίγουρα, στην ευγενική ηθική, όπως ανήκει και μια ελαφρά περιφρόνηση και μια ορισμένη δυσπιστία απέναντι στον οίκτο και στη «θερμή καρδιά».

Φρ. Νίτσε, *Πέραν του καλού και του κακού*, μετάφραση Μ. Ζωγράφου - Κ. Μεραναίου, εκδ. Μαρή, Αθήνα 1953, σσ. 200-202

- α) Έχοντας ως αφετηρία το παραπάνω απόσπασμα και αξιοποιώντας τις γνώσεις σας από το σχολικό βιβλίο, να αναφερθείτε στη διάκριση της ηθικής του κυρίου και της ηθικής του δούλου, κατά το Νίτσε.
- β) Οι παραπάνω θέσεις του Νίτσε έρχονται σε αντίθεση με την ηθική του Χριστιανισμού; Να δικαιολογήσετε την απάντησή σας.
- γ) Ποιες συνέπειες εκτιμάτε ότι μπορεί να έχει για την ανθρωπότητα η υιοθέτηση των ως άνω θεωριών του Νίτσε;

² Έπος των Βίκινγκς.

12. Η ηθική του κυρίου και η ηθική του δούλου συνιστούν μια νέα ηθική πρόταση του Νίτσε ή ένα άλλο τρόπο ανάγνωσης της παλαιάς ηθικής; Να διατυπώσετε την άποψή σας τεκμηριωμένα.
13. Αφού συσχετίσετε τις απόψεις του Νίτσε για την ηθική του κυρίου και την ηθική του δούλου με τις απόψεις του Καλλικλή, να απαντήσετε στο ακόλουθο ερώτημα: Ποια επίδραση άσκησαν οι θέσεις του Καλλικλή στη φιλοσοφία του Νίτσε³; (συνθετική - δημιουργική εργασία)
14. Πώς κρίνετε τη θεωρία του Νίτσε για τον υπεράνθρωπο;
15. Αφού μελετήσετε τις παρακάτω προτάσεις, να παρουσιάσετε σε ένα κείμενο 400-500 λέξεων τις ομοιότητες και τις διαφορές των ηθικών αντιλήψεων του Νίτσε και του Σαρτρ:
- Ο άνθρωπος χρειάζεται ένα νέο τρόπο ηθικής συμπεριφοράς.
 - Η παραδοσιακή ηθική είναι ηθική των δούλων και των αδύνατων.
 - Πρέπει να ακολουθήσουμε τη βούληση για δύναμη. Έτσι μπορεί να γίνει ο άνθρωπος ένας σταθμός προς τον υπεράνθρωπο.
 - Ο άνθρωπος αποφασίζει τι θα κάνει χωρίς να δεσμεύεται από καθιερωμένες ηθικές δεσμεύσεις.
 - Σε κάθε στιγμή ο άνθρωπος αναδημιουργεί τον εαυτό του και δεν μπορεί να μείνει προσκολλημένος σε καμιά συνταγή.
 - Αυτό που διακρίνει τον άνθρωπο από το ζώο είναι η ύπαρξη της συνείδησης.
 - Επειδή ο άνθρωπος έχει συνείδηση, προβάλλει συνεχώς νέους σκοπούς και μεταμορφώνει την υπόστασή του.
 - Ο άνθρωπος απολαμβάνει την ελευθερία της επιλογής.

³ Για τις θέσεις του Καλλικλή βλ. Πλάτωνος *Γοργίας* 471c, 483b, 483e - 484a και 492a-b. Πρβλ. επίσης τα αποσπάσματα που παρατίθενται στην ενότητα «Οι σοφιστές και ο Σωκράτης», Α1.2 και 3. Για τις θέσεις του Νίτσε βλ. το *Πέραν του καλού και του κακού*, ό.π. και το συνοδευτικό κείμενο 5.

- Ο άνθρωπος φέρει την απόλυτη ευθύνη για τις πράξεις του.
(συνθετική- δημιουργική εργασία)
16. Επιτυγχάνει ο Σαρτρ, κατά τη γνώμη σας, να παρουσιάσει νέες ηθικές αρχές, πιο ελεύθερες, με την ιστορία του μαθητή; Να τεκμηριώσετε την άποψή σας.
17. Πώς κρίνετε τις απόψεις του Σαρτρ για την απόλυτη ελευθερία;
18. Να συγκρίνετε τις αντιλήψεις περί Θεού του Σαρτρ με εκείνες του Νίτσε.
19. Η ευθύνη του ανθρώπου, για το Σαρτρ, αφορά συμβάντα και καταστάσεις που έγιναν κάπου αλλού, κάποτε ή συνδέεται με την επιλογή και τη στάση που αποφασίζει να τηρήσει κάθε φορά η ανθρώπινη ύπαρξη; Να τεκμηριώσετε την άποψή σας.
20. Πώς σχολιάζετε τη θέση του Σαρτρ, σύμφωνα με την οποία η κόλασή μας είναι οι άλλοι;

B. Συνοδευτικά κείμενα

1.

- **Πρώτο στάδιο: Το αισθητικό.**

Στο πρώτο στάδιο της εμπειρίας της ζωής, στο αισθητικό στάδιο, το άτομο μπορεί να είναι είτε ένας ηδονιστής, που αναζητάει την ευχαρίστηση ή την περιπέτεια, είτε ένας διανοητής που κυρίως ενδιαφέρεται για τον αφηρημένο φιλοσοφικό λογισμό. Και οι δύο τύποι της αισθητικής ζωής είναι όμοιοι στην ανικανότητά τους να αναλάβουν την αποφασιστική δράση. Και οι δύο τύποι παραμένουν αμέτοχοι, ή στην καλύτερη περίπτωση μερικώς αμέτοχοι, στο βαθμό που αφορά τη δράση για την επίτευξη οποιουδήποτε ηθικού σκοπού.

.....

Ο Κίρκεγκορντ σημείωσε πως ο αισθητικός τρόπος ζωής παραμένει μάταιος, επειδή το άτομο είναι πιασμένο από τις δαγκάνες της ανιάς και κινείται από αυτήν. Η ανία μπήκε στον κόσμο με τη δημιουργία του ανθρώπου και οι θεοί δημιούργησαν τον άνθρωπο από ανία. Με την αύξηση του πληθυσμού ο κόσμος έπεσε στη μαζική ανία. Ο αισθητικός τρόπος ζωής, που συγκεντρώνεται είτε στην απόλαυση είτε στη διανοητική δραστηριότητα, απολήγει στην ανία. Η ανία προσλαμβάνει δύο μορφές, ήτοι στο να ανιάς με τη δραστηριότητα με την οποία είσαι επί του παρόντος εμπλεγμένος ή στο να ανιάς με τον εαυτό σου. Η δεύτερη μορφή ανιάς, ο πιο γνήσιος τύπος της, είναι μία απερίγραπτη κενότητα που ληστεύει τη ζωή από κάθε νόημά της. (...) Πρέπει να συνειδητοποιήσουμε το γεγονός ότι η ζωή είναι μια απόφαση είτε / είτε. Το να υπάρχεις σημαίνει να αποφασίζεις, να στρατεύσαι στη δράση, να εμπλέκεσαι στη ζωή. (...) Ο γνήσιος εαυτός μας δεν βρίσκεται στις εξωτερικότητες, αλλά εντός, στο πάθος, στην ελευθερία, στην απόφαση, στη στράτευση, δηλαδή στην υποκειμενικότητα. Η απελπισία, καθώς είναι μορφή υποκειμενικότητας, μας βοηθάει να κινηθούμε προς τον αυθεντικό εαυτό μας.

Γ. Σαχακιάν, ό.π., σσ. 285-287

2.

- **Δεύτερο στάδιο: Το ηθικό.**

Η ματαιοσχολία, το χωρίς νόημα και η απελπισία του αισθητικού σταδίου βιάζουν το άτομο να προχωρήσει προς το ηθικό στάδιο. Τούτο το στάδιο είναι της απόφασης και της αποφασιστικής στράτευσης. Σ' αυτήν την πράξη εκλογής βρίσκεται το αυθεντικό εγώ ή η αυθεντικότητα, διότι δια της αποφάσεως και της στρατεύσεως το εγώ απελευθερώνεται από τις αμεσότητες της αισθητικής ζωής (από την απόλαυση και την αφηρημένη σκέψη που τους λείπει η στράτευση) και ολοκληρώνεται ως ενότητα.

.....
Η ολοκληρωμένη προσωπικότητα βρίσκει τον συνδετικό κρίκο της ενότητας στη μνήμη και στην ελπίδα, ενώ η δυστυχής συνείδηση αποξενώνεται τόσο από το παρελθόν όσο και από το μέλλον. (...)

ό.π., σσ. 288-289

3.

- **Τρίτο στάδιο: Το θρησκευτικό.**

(...) Το κύριο χαρακτηριστικό που διακρίνει την εσωτερικότητα της θρησκευτικής ζωής είναι ο πόνος και η πίστη. Τα στάδια στο δρόμο της ζωής είναι στάδια επίτευξης του εαυτού μας συνεπώς η εαυτότητά μας είναι πολύ περισσότερο επίτευξη παρά δεδομένη ανθρώπινη φύση. Δεδομένου ότι κανείς πρέπει να υπάρξει προτού να μπορέσει να επιτύχει την εαυτότητά του, η ύπαρξη προηγείται της ανθρωπινότητας ή, όπως αργότερα εξέφρασε τούτη την ιδέα ο Σαρτρ, η ύπαρξη προηγείται της ουσίας.

Κατά τη θρησκευτική ζωή είναι που η στράτευση φθάνει στην αποκορύφωσή της και τα άλλα δύο στάδια φθάνουν στο υψηλότερο σημείο τους. Ακριβώς όπως ένα απελπισμένο πρόσωπο προχωρεί από το αισθητικό προς το ηθικό στάδιο, έτσι τώρα το αποξενωμένο πρόσωπο προχωρεί από το ηθικό προς το θρησκευτικό στάδιο. Στο θρησκευτικό στάδιο ο ύψιστος βαθμός έντασης ή υποκειμενικότητας βρίσκεται στην εσωτερικότητα του πόνου, που συγκρίνεται μ' αυτόν του Ιώβ.

ό.π., σ. 289

4.

- **Ο Κίρκεγκορντ αναφέρεται στην αλλαγή του Εγώ.**

Ας φανταστούμε ένα Εγώ (και, μετά το Θεό, τίποτε δεν είναι τόσο αιώνιο όσο το Εγώ) που διερωτάται αν θα μπορούσε να γίνει κάποιος άλλος - διαφορετικός από τον εαυτό του. Παραταύτα ένας τέτοιος απελπισμένος, που το μόνο που λαχταρά είναι η πιο τρελή μεταμόρφωση, γλυκοκοιτάζει τη χίμαιρα ότι αυτή η αλλαγή θα μπορούσε να γίνει τόσο εύκολα όσο η αλλαγή ενός κοστούμιού. Γιατί ο άνθρωπος της αμεσότητας δε γνωρίζει τον εαυτό του το μόνο που αναγνωρίζει είναι το κοστούμι του. Γνωρίζει εκ των έξω ότι έχουμε ένα Εγώ (κι εδώ ακόμα εμφανίζεται το άπειρο κωμικό). Σχεδόν δεν υπάρχει πιο γελοία σύγχυση. Γιατί ένα Εγώ διαφέρει απείρως από τον εξωτερικό κόσμο. Ενόςω όλη η ατμόσφαιρα αλλάζει, καθώς παραδίδεται στην απελπισία, κάνει ένα βήμα παραπέρα και τροφοδοτεί αυτή τη σκέψη που γίνεται επιθυμία: «Αν γινόμουνα

κάποιος άλλος! Αν αποχτούσα ένα νέο Εγώ!» Ναι, τι θα συνέβαινε, αν γινόταν ένας άλλος; Θα αναγνώριζε τον εαυτό του; Ένας χωριάτης, λένε, έφτασε ξυπόλητος στην πρωτεύουσα κέρδισε τόσα πολλά χρήματα ώστε αγόρασε κάλτσες και υποδήματα. Μάλιστα του περίσσεψαν αρκετά χρήματα για να πει και να μεθύσει. Επιστρέφοντας σπίτι σ' αυτή την κατάσταση, έπεσε φαρδύς πλατύς στο δρόμο και κοιμήθηκε. Να τότε ένα αμάξι ο αμαξάς του φώναξε να τραβηχτεί, διαφορετικά θα περνούσε πάνω από τα πόδια του. Ο χωριάτης ξύπνησε, κοίταξε τα πόδια του, και καθώς δεν τα αναγνώρισε με τις κάλτσες και τα υποδήματα είπε: «Προχώρα, αυτά τα πόδια δεν είναι δικά μου!» Το ίδιο ισχύει για τον άνθρωπο της αμεσότητας, όταν απελπίζεται. Είναι αδύνατο να τον παραστήσουμε πέραν του κωμικού, και ήδη είναι επίδειξη δυνάμεως να μιλάμε με αυτό το ιδίωμα για ένα Εγώ και για την απελπισία.

Ασθένεια προς θάνατον (Η έννοια της απελπισίας), «Μείζονα Φιλοσοφικά», μετάφραση Κ. Παπαγιώργης, εκδ. Καστανιώτη, σσ. 97-98

5.

• Ηθική του Κυρίου και ηθικού του Δούλου.

Στο βιβλίο του «Γενεαλογία της Ηθικής» (1887) ο Νίτσε επισήμανε την ανάπτυξη δύο τύπων ηθικής, οι οποίοι συνοδεύουν δύο αντίστοιχους πολιτισμούς:

- (1) Την ηθική του Κυρίου, που είναι η ηθική των αριστοκρατικών φυλών της ανθρωπότητας (όπως ήταν οι Ρωμαίοι), οι οποίες ζουν ελεύθερες και κρατούν τις άλλες σε υποταγή και
- (2) Την ηθική του Δούλου, δηλαδή ηθική φυλών (όπως είναι οι Ιουδαίοι) που για πολλές γενεές έζησαν σε σκλαβιά ή υποταγή στην αριστοκρατική τάξη. (Θεωρούσε τον Χριστιανισμό ως θρησκευτικό σύστημα που απλώς δέχθηκε και διάπλωσε τις ηθικές αξίες του Ιουδαϊσμού.)

Οι αριστοκράτες, έλεγε ο Νίτσε, έγιναν κυρίαρχοι με την άσκηση των ανώτερων φυσικών ικανοτήτων τους και των επιθετικών ενστίκτων και ορμών τους. Δίνουν μεγάλη αξία στο σεξουαλικό ένστικτο και τη βούληση για δύναμη. Δεν κρύβουν ούτε συγκρατούν τα επιθετικά τους ένστικτα, αλλά τα εκφράζουν ανοιχτά με τις πράξεις τους, όπως λ.χ. όταν χρησιμοποιούν βία για να υποτάξουν τους αντιπάλους.

Δεδομένου ότι αφήνουν αδέσμευτα τα επιθετικά τους ένστικτα δεν κρατούν μνησικακία κατά των εχθρών τους, παρά αμέσως τους συγχωρούν. Στην πράξη δεν βρίσκουν τίποτε για να συγχωρέσουν, αφού δεν έχουν στην καρδιά τους κακά αισθήματα που θα απαιτούσαν τη συγχώρεση και ως αληθινοί αριστοκράτες και ανώτερα πρόσωπα, μπορούν να αγαπήσουν ακόμα και αυτούς που τους κάνουν κακό. Καλοδέχονται την ανοιχτή μάχη και τη θεωρούν πως αναπτύσσει την προσωπικότητα και πως μαθαίνουν πολλά από τους εχθρούς τους δεν θεωρούν όμως καμιά πλευρά ως κακή, αλλά μόνο ανώτερη ή κατώτερη.

Από την άλλη μεριά, τα μέλη της υποδουλωμένης ή υποταγμένης τάξης υιοθετούν ένα ηθικό κώδικα που προκύπτει από τη μνησικακία εξαιτίας της ανικανότητάς του να πολεμήσουν την αριστοκρατική τάξη με ίσους όρους. Για να αντισταθούν στη δύναμη της ανώτερης τάξης, οι δούλοι αναγκάζονται να καταφύγουν σε μια ύπουλη παραπλανητική τακτική. Έχουν αναπτύξει τη δημοκρατία, έχουν εκθιλήνει τα κριτήρια και έχουν θέσει την αρχή της ισότητας ώστε να κατεβάσουν τον φυσικώς ανώτερό της αριστοκράτη στο δικό τους χαμηλό επίπεδο. Έχουν επινοήσει θρησκείες, που προσπάθησαν να τις επιβάλουν στους άλλους, με σκοπό να τους ελέγξουν χρησιμοποιώντας την έννοια της αμαρτίας και τις υπηρεσίες των παπάδων, που κάνουν τον αντιπρόσωπο του Θεού και απαιτούν υποταγή από τον ανώτερο αριστοκράτη. Τούτοι οι κατώτεροι άνθρωποι καταπιέζουν όλα τα ζωτικά ένστικτα, τα οποία θεωρούν κακά μειώνουν το σεξουαλικό ένστικτο και διδάσκουν την ταπεινότητα αντί του σεβασμού της δυνάμεως. Κάθε ενέργειά τους εκφράζει την καταπιεσμένη μνησικακία τους.

Γ. Σαχακιάν, ό.π., σσ. 91-92

6.

- **Δύο ιδιότητες της θέλησης για δύναμη: Κατάφαση και άρνηση.**

Ήμουν ο πρώτος που είδε την αληθινή αντίθεση: το ένστικτο που εκφυλίζει και που στρέφεται εναντίον της ζωής με καταχθόνιο μίσος (τυπικές μορφές του ο χριστιανισμός, η φιλοσοφία του Σοπενχάουερ, με μια ορισμένη έννοια ήδη ο Πλάτων, κι όλος ο ιδεαλισμός) και μια φόρμουλα της ανώτερης κατάφασης, γεννημένη από την πληρότητα

και την αφθονία, μια ανεπιφύλακτη έγκριση, έγκριση ακόμη και του πόνου, ακόμη και του σφάλματος, έγκριση κάθε προβληματικού και παράξενου στοιχείου μέσα στην ύπαρξη. Αυτή η τελευταία και χαρούμενη επιβεβαίωση της ζωής, επιβεβαίωση ξέχειλη και ορμητική, δεν αντιστοιχεί μόνον στην ανώτερη διάνοια αλλά και στη βαθύτερη διάνοια, τη διάνοια που επιβεβαιώνεται και υποστηρίζεται με τη μεγαλύτερη δυνατή αυστηρότητα από την αλήθεια και την επιστήμη. Τίποτε απ' ό,τι υπάρχει δεν μπορεί να εξαλειφθεί, τίποτε δεν είναι περιττό. Οι πλευρές της ύπαρξης, τις οποίες απορρίπτουν οι χριστιανοί και άλλοι μηδενιστές, βρίσκονται στην πραγματικότητα σε μια απείρως υψηλότερη βαθμίδα στην κλίμακα των αξιών απ' ό,τι εκείνες οι πλευρές στις οποίες δίνουν και έχουν το δικαίωμα να δώσουν την έγκρισή τους τα ένστικτα της παρακμής. Για να το καταλάβουμε αυτό πρέπει να 'χουμε θάρρος, και, πράγμα που είναι προϋπόθεση του θάρρους, περίσσεια δύναμη γιατί, ακριβώς στο βαθμό που το θάρρος μπορεί να ριψοκινδυνεύσει προς τα εμπρός, πλησιάζει κανείς την αλήθεια, σύμφωνα με τον ίδιο βαθμό δύναμης. Η γνώση της πραγματικότητας, η έγκριση της πραγματικότητας είναι για τον δυνατό τόσο αναγκαίες όσο αναγκαίες είναι για τον αδύναμο, εκείνον που εμπνέεται από την αδυναμία, η δειλία (ανανδρία) και η φυγή μπροστά στην πραγματικότητα - «το ιδανικό»... Δεν είναι ελεύθερος να γνωρίσει όποιος θέλει: οι παρακμιακοί χρειάζονται το ψέμα, το ψέμα είναι μια από τις συνθήκες ύπαρξής τους (Ιδε ο άνθρωπος, Γέννηση της τραγωδίας, 2).

Φρ. Νίτσε, Φιλοσοφικά Αποσπάσματα, μετάφραση Ζ. Σαρίκα, σσ. 78-79

7.

• Η στροφή κατά του εαυτού.

Ο ιερέας είναι ο άνθρωπος που αλλάζει την κατεύθυνση της μνησικακίας. Πράγματι, κάθε ον που υποφέρει αναζητεί ενστικτωδώς την αιτία του πόνου του ακριβέστερα αναζητά μια ζωντανή αιτία, ή ακόμη πιο ακριβέστερα, μια υπεύθυνη αιτία, ικανή να υποφέρει, κοντολογίς ένα ζωντανό ον εναντίον του οποίου θα μπορέσει, μ' ένα οποιοδήποτε πρόσχημα, να εκτονώσει το πάθος του, στην πραγματικότητα ή *in effigie* γιατί αυτό είναι για το ον που υποφέρει η υπέρτατη απόπειρα ανακούφισης, θέλω να πω νάρκωσης - λήθης,

ναρκωτικό που ασυνείδητα λαχταρά για να αντιμετωπίσει οποιοδήποτε πόνο. Αυτή είναι, κατά τη γνώμη μου, η μόνη αληθινή φυσιολογική αιτία της μνησικακίας, της εκδίκησης και των συναφών, εννοώ την επιθυμία να ξεχνάς τον πόνο μέσω του πάθους (...) Εκείνοι που υποφέρουν είναι φοβερά επινοητικοί και γρήγοροι στο να ανακαλύπτουν προσχήματα για τα οδυνηρά πάθη χαίρονται με τις υποψίες τους, σπαζοκεφαλιάζουν για φαινομενικές κακίες ή αδικίες στις οποίες έπεσαν, όπως ισχυρίζονται, θύματα ξεετάζουν ως τα έγκατα το παρελθόν τους και το παρόν τους, για να βρουν εκεί σκοτεινά και μυστηριώδη πράγματα που θα τους επιτρέψουν να μεθύσουν από οδυνηρές υποψίες, να δηλητηριαστούν από το φαρμάκι της ίδιας τους της κακίας - ανοίγουν βίαια τις πιο παλιές πληγές, χάνουν το αίμα τους από τραύματα επουλωμένα προ πολλού, μετατρέπουν σε κακοποιούς τους φίλους τους, τη γυναίκα τους, τα παιδιά τους, τους κοντινούς τους. «Υποφέρω: ασφαλώς κάποιος πρέπει να είναι αιτία γι' αυτό» - έτσι συλλογίζονται όλα τα νοσηρά πρόβατα. Τότε ο ποιμένας τους, ο ασκητικός ιερέας, απαντάει: «Πολύ σωστά, πρόβατό μου, κάποιος πρέπει να είναι η αιτία: αλλά αυτός ο κάποιος είσαι εσύ, εσύ είσαι η αιτία όλων αυτών - εσύ είσαι η αιτία του εαυτού σου!» Αυτό είναι αρκετά τολμηρό, αρκετά ψεύτικο! Μα τουλάχιστον επιτυγχάνεται έτσι ένας σκοπός: όπως έδειξα, η κατεύθυνση της μνησικακίας αλλάζει (Γενεαλογία της ηθικής, III, 15).

ό.π., σσ. 80-81

8.

- **Είναι καθεαυτό.**

Για να εκφράσει την ιδέα του αντικειμενικού Είναι, ο Σαρτρ επινόησε τον όρο Είναι καθεαυτό (προσαρμοσμένο προς το Καντιανό πράγμα καθεαυτό). (Για να εκφράσει την ιδέα του υποκειμενικού ατόμου επινόησε τον όρο Είναι δι' εαυτό). Συμφωνούσε με τον Καντ, πως δεν μπορούμε να υπερβούμε τα όρια της εμπειρίας, συνεπώς πρέπει να παραμείνουμε μέσα στα Φαινομενολογικά όρια της εμπειρίας, αλλά απέριψε το Καντιανό πράγμα καθεαυτό, ισχυριζόμενος πως μόνο τα συγκεκριμένα φαινόμενα έχουν μian όποια οντολογική κατάσταση, πως μόνο τα συγκεκριμένα φαινόμενα είναι πραγματικά.

.....

Ενώ αποκρούει τα νοούμενα και το πράγμα καθεαυτό, ο Σαρτρ απέδωσε κάποια υπερφαινομενική ιδιότητα στο Είναι. Παρατήρησε πως μολονότι το Είναι συνίσταται από κάτι παραπάνω από τις φαινόμενες όψεις που βρίσκονται στη συνείδηση του ατόμου, ωστόσο (ταυτοχρόνως) συνθέτει την ολότητα των φαινομενικών του παρουσιών. Η αντίληψη των φαινομένων από τον άνθρωπο δεν εξαντλεί όλες του τις εκδηλώσεις. Το Είναι (το Είναι καθεαυτό) είναι μη συνειδητό, τυχαίο, αδρανές, σταθερό, συμπαγές, αδιαφανές, αδημιούργητο, κενό από δυνατότητες, του λείπει το γίνεσθαι, και είναι χωρίς λόγο υπάρξεως περαιτέρω, είναι περισσευούμενο. Τούτη η ερμηνεία του Είναι βρίσκεται στον πυρήνα της άποψης του Σαρτρ για τον αντικειμενικό, φυσικό κόσμο της πραγματικότητας.

Γ. Σαχακιάν, ό.π., σσ. 302-303

9.

- **Αθεϊσμός, εγκατάλειψη, αγωνία και κακή πίστη.**

Ο αθεϊσμός του Σαρτρ στηρίζεται εδραίως στον ισχυρισμό του ότι του ανθρώπου του λείπει οποιοδήποτε είδος καθορισμένης φύσης, εκτός αυτής της ελευθερίας ή του τίποτε (του μηδενός). Δεν υπάρχει καθορισμένη ανθρώπινη φύση επειδή δεν υπάρχει Θεός για να τη δημιουργήσει. Η φύση του ανθρώπου, αυτή που έχει, δεν είναι παρά μόνο μία προσδιόριστη κατάσταση ελευθερίας ή μηδενός, και οποιαδήποτε φύση έχει ο άνθρωπος, την αποκτά διαμέσου της υπάρξεώς του. Εξαιτίας της ελευθερίας του, εκλέγει τον εαυτό του, οποιαδήποτε προσωπικότητα ή φύση επιθυμεί. Κάνει τον εαυτό του, αυτό που εκλέγει να είναι δημιουργεί επίσης τις αταξίες του. Η φύση του ανθρώπου συνίσταται από το παρελθόν του που διάλεξε ελεύθερα. Είναι μια ύπαρξη που εκλέγει την ουσία της. Ο άνθρωπος ποτέ δεν είναι ένα τέλος, μέχρι το θάνατό του είναι πάντοτε στο γίνεσθαι.

Τούτη η ιδέα βρίσκεται στην καρδιά του Υπαρξισμού του Σαρτρ, και παρέχει τη βάση για την αρχή του, ότι η ύπαρξη προηγείται της ουσίας - δηλαδή ότι η υποκειμενικότητα είναι το σημείο αφετηρίας των πάντων, ο άνθρωπος δεν μπορεί να υπερβεί την ανθρώπινη υποκειμενικότητά του.

Στο βαθμό που η ουσία του ανθρώπου είναι η ελευθερία, η σκέψη πως αλλάζει τον εαυτό του και τον κόσμο διαμέσου της εκλογής του τον

*καταφορτώνει με ευθύνη, η οποία τον συνέχει ως αγωνία. Ο άνθρωπος
νιώθει ριγμένος στον κόσμο (γεγονότα) και πλήρως εγκαταλειμμένος.
ό.π., σσ. 304-305*

[Μεταηθικές Θεωρίες]

A1. Ερωτήσεις γνώσης - κατανόησης

1. Μπορείτε να εντοπίσετε και να αναλύσετε την καινοτομία που εισήγαγαν οι μεταηθικές θεωρίες σε ό,τι αφορά την ερμηνεία της ηθικής συμπεριφοράς μας;
2. Σε τι διαφέρει η αναφορική από τη χρηστική θεωρία του νοήματος;
3. Να παρουσιάσετε τις βασικές αρχές της ενορατικής θεωρίας του Μουρ.
4. Πώς ορίζει ο Μουρ την ιδιότυπη μορφή γνώσης, της οποίας προϊόν είναι το αγαθό και σε τι διαφοροποιείται από το Σωκράτη σ' αυτό το θέμα;
5. Πώς συλλαμβάνει την έννοια του αγαθού ο Μουρ και πώς πιστεύει ότι μπορούμε να το γνωρίσουμε;
6. Ποιες είναι οι λογικές αδυναμίες της ενορατικής θεωρίας κατά το σχολικό βιβλίο;
7. Ποια νέα θεωρία για τη γλώσσα διατύπωσε ο Βιτγκενστάιν και γιατί;
8. Πώς αντιλαμβάνεται το ψυχολογικό νόημα των ηθικών εκφράσεων ο Άιερ;
9. «Ήταν καλό που είπε την αλήθεια»,
«Είπε την αλήθεια»:
Ποια λειτουργία ασκεί καθεμιά από τις παραπάνω δύο προτάσεις, σύμφωνα με τη θεωρία του Άιερ και γιατί;

10. «Σε κάθε περίπτωση όπου, κατά το κοινώς λεγόμενο, κάνουμε μια ηθική κρίση, η λειτουργία της σχετικής με το θέμα ηθικής λέξης είναι καθαρά συγκινησιακή. Χρησιμοποιείται για να εκφράσει συναισθήματα απέναντι σε κάποια αντικείμενα, όχι για να διατυπώσει κάποιαν απόφαση σχετικά με αυτά. Αξίζει να θυμίσουμε ότι οι ηθικοί όροι δεν χρησιμεύουν μόνο για να εκφράζουν συναισθήματα. Πρόθεση εκείνων που τους μεταχειρίζονται είναι επίσης να προκαλούν συναισθήματα και έτσι να διεγείρουν [σε] πράξεις. Πραγματικά μερικοί απ' αυτούς τους όρους χρησιμοποιούνται με τέτοιο τρόπο, ώστε οι φράσεις όπου περιέχονται να ενεργούν σαν παραγγέλματα. Η φράση λ.χ.: Είναι καθήκον σας να λέγετε την αλήθεια, μπορεί να θεωρηθεί ως έκφραση κάποιου παραγγέλματος: Λέγε την αλήθεια. [Οι ηθικές προτάσεις] είναι καθαρές εκφράσεις συναισθημάτων και σαν τέτοιες δεν υπάγονται στην κατηγορία της αλήθειας και του ψεύδους. Δεν είναι επαληθεύσιμες για τον ίδιο λόγο που δεν είναι επαληθεύσιμη μια κραυγή άλγους ή ένα παράγγελμα - επειδή δηλαδή δεν εκφράζουν αυθεντικές κρίσεις».

A. J. Ayer, *Language, Truth and Logic*, London 1936, σσ. 160-161
μετάφραση Ε. Π. Παπανούτσος, «Οι προτάσεις της ηθικής»,
στον τόμο *Ο λόγος και ο άνθρωπος*, Αθήνα 1971

Σε ποιο θέμα αναφέρεται ο Αίετ στο παραπάνω απόσπασμα;

11. «Τόσο οι προστακτικές όσο και οι ηθικές φράσεις χρησιμοποιούνται μάλλον για να ενθαρρύνουν, να μεταβάλουν ή να κατευθύνουν προς άλλη διεύθυνση τους σκοπούς και τη διαγωγή των ανθρώπων παρά απλώς για να τους περιγράψουν. Κατά τούτο και τα δύο είδη διαφέρουν από τις φράσεις της επιστήμης (...). Αυτό είναι κακό σημαίνει: Το αποδοκιμάζω κάνε και συ το ίδιο. Οφείλει να πράξει τούτο σημαίνει: Αποδοκιμάζω την παράλειψη του δείνα να αφήσει τούτο άπρακτο κάνε και συ το ίδιο. Αυτό είναι καλό σημαίνει: Το επιδοκιμάζω κάνε και συ το ίδιο. Θα παρατηρηθεί ότι σε κάθε περίπτωση το *definiens* [= η φράση που δίνει τον ορισμό] έχει δύο μέρη: πρώτα μια κρίση δηλωτική 'επιδοκιμάζω' ή 'αποδοκιμάζω', που περιγράφει τις στάσεις εκείνου που μιλεί, και έπειτα μια κρίση

προστακτική 'κάνε και συ το ίδιο', που γίνεται με σκοπό να αλλάξει ή να τονώσει τις στάσεις του ακροατή».

Stevenson, *Ethics and Language*, New Haven, Conn. 1944

μετάφραση Ε. Π. Παπανούτσος, ό.π., σ. 263

Αφού διαβάσετε το παραπάνω κείμενο, να απαντήσετε στο ερώτημα: Ποιος είναι ο χαρακτήρας των ηθικών προτάσεων, κατά το Στίβενσον και πώς αυτές σχετίζονται με το ηθικό σύστημα του Αίεο;

12. Τι σημαίνει επενεργειακή λειτουργία των ηθικών όρων και εκφράσεων κατά τον Στήβενσον;
13. Ποια είναι η βασική διαφορά ανάμεσα στην συγκινησιακή θεωρία των Αίεο - Στήβενσον και την επιτακτικοκρατική θεωρία του Χεο;
14. Πώς αντιλαμβάνεται το επιτακτικό νόημα της ηθικής γλώσσας ο Χεο;
15. Τι εννοεί ο Χεο, όταν μιλάει για δυνατότητα καθολικοποίησης των ηθικών εκφράσεων;
16. Να αναλύσετε τους κινδύνους που εγκυμονεί η υιοθέτηση της καθολικότητας ως χαρακτηριστικού της ηθικής γλώσσας, αναφέροντας δικά σας παραδείγματα.
17. Ποια κριτική ασκήθηκε στην επιτακτικοκριτική θεωρία και πώς την αντιμετώπισαν οι υποστηρικτές της;
18. Α. Να συνδέσετε τα στοιχεία της Α' στήλης με τα στοιχεία της Β' στήλης. Ένα στοιχείο της στήλης Α' περισσεύει.

στήλη Α'	στήλη Β'
1. Μουο	α) επιτακτικοκρατική θεωρία
2. Βιτγκενστάιν	β) επενεργειακή λειτουργία των ηθικών εκφράσεων
3. Αίεο	γ) το νόημα της ηθικής γλώσσας είναι ψυχολογικό
4. Στήβενσον	δ) χρηστική θεωρία του νοήματος

5. Χερ	ε) ενορατική γνώση της υπεραισθητής οντότητας του
6. Στωικοί	Αγαθού

B. Να δικαιολογήσετε επιγραμματικά τις επιλογές σας.

A2. Ερωτήσεις σύνθεσης - κρίσης

1. Ποιες ομοιότητες και ποιες διαφορές μπορείτε να διακρίνετε ανάμεσα στην ηθική θεωρία του Σωκράτη και του Μουρ;
2. Να σταθμίσετε την ορθότητα του επιχειρήματος, με το οποίο ο Μουρ απέρριψε παραδοσιακές θεωρίες για τη φύση του αγαθού.
3. Να συζητήσετε στην τάξη την άποψη του Βιτγκενστάιν ότι οι λέξεις νοηματοδοτούνται ανάλογα με τον τρόπο που κάθε φορά τις χρησιμοποιούμε στο λόγο κι όχι ανάλογα με το αντικείμενο στο οποίο αναφέρονται.
4. Θα χαρακτηρίζατε συμπληρωματικές ή αντιτιθέμενες τις ηθικές θεωρίες των Αίερ και Στήβενσον και γιατί;
5. *«Κάθε προσπάθεια να πείσουμε τους ανθρώπους ότι κάτι είναι καλό (ή κακό) καθαυτό, και όχι μόνο από τα αποτελέσματά του, εξαρτάται από την τέχνη να προκαλούμε συναισθήματα, όχι να κάνουμε έκκληση σε αποδεικτικά στοιχεία. Σε κάθε περίπτωση η ικανότητα του ιεροκήρυκα συνίσταται στο να διεγείρει στους άλλους συναισθήματα ανάλογα με τα δικά του».*
A. J. Ayer, *Human Knowledge, Its Scope and its Limits*, New York, 1948, σ. 235

Συμφωνείτε με την άποψη που εκφράζει ο Αίερ στο παραπάνω απόσπασμα;
6. Δεν είναι σωστό παραβιάζεις τον Κ.Ο.Κ. (Κώδικα Οδικής Κυκλοφορίας). Τι θα έλεγαν γι' αυτή την πρόταση:
α) ο Αίερ, β) ο Στήβενσον, γ) ο Χερ;

7. «Είναι καλό να κάνεις δίαιτα πριν από το Δεκέμβριο». Η πρόταση αυτή είναι ηθική επιταγή, σύμφωνα με τον Χερ; Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας.

8. «Για να μπορέσει μια ηθική κρίση να πραγματοποιήσει το στόχο της και να κατευθύνει τις επιλογές ή τις πράξεις μας, θα πρέπει να είναι έτσι διατυπωμένη ώστε όποιος συναινεί με αυτή, να αποδέχεται ταυτόχρονα και τον ηθικό νόμο που την επιτάσσει».

P. Χερ, *The Language of Morals*, Oxford University Press, London 1972, σ. 68

«Δύο ειδών πράγματα μπορούμε να πούμε, π.χ. για τις φράουλες το πρώτο είδος ονομάζεται συνήθως περιγραφικό, το δεύτερο αξιολογικό (*evaluative*). Παραδείγματα του πρώτου είδους: Αυτές οι φράουλες είναι γλυκές. - Αυτές οι φράουλες είναι μεγάλες, κόκκινες και ζουμερές. - Παραδείγματα του δεύτερου είδους: Αυτές είναι καλές φράουλες. - Αυτές οι φράουλες είναι ακριβώς έτσι όπως πρέπει να είναι οι φράουλες. - Η πρώτη παρατήρηση γίνεται συχνά ως λόγος για να κάνει κανείς τη δεύτερη παρατήρηση αλλά η πρώτη δεν περιέχει αφεαυτού της τη δεύτερη, ούτε η δεύτερη την πρώτη. Όταν συστήνουμε ή καταδικάζουμε κάτι τι, το πράττουμε πάντοτε με σκοπό, τουλάχιστον έμμεσα, να οδηγήσουμε την εκλογή που πρόκειται να κάνουμε, εμείς ή οι άλλοι, τώρα ή στο μέλλον. Όλες οι κρίσεις αξίας είναι κατά το χαρακτήρα τους συγκαλυμμένα καθολικές, που είναι το ίδιο σα να λέμε ότι αναφέρονται σε ένα κανόνα (*standard*) ή εκφράζουν την παραδοχή ενός κανόνα που έχει εφαρμογή σε άλλες παρόμοιες περιπτώσεις».

P. Χερ, *Ο λόγος και ο άνθρωπος*, μετάφραση Ε. Π. Παπανούτσος, ό.π., σ. 264

Ιδού μια σειρά προτάσεων, που δεν μπορεί να αμφισβητηθεί ο ηθικός χαρακτήρας τους, όχι μόνο επειδή περιέχουν λεκτικούς όρους με ηθικό νόημα, αλλά και επειδή εκφράζουν κρίσεις απάνω σε θέματα της ηθικής ζωής:

- Μόνο ο κακός ανταποδίδει το κακό
- Η υποκρισία είναι ηθικά απαράδεκτη, αλλά κοινωνικά ανεκτή.
- Χωρίς την ανδρεία οι άλλες αρετές δεν πραγματοποιούνται.
- Η προδοσία αγαπήθηκε, όχι και ο προδότης.

- Δεν εμπνέει εμπιστοσύνη ο δάσκαλος που άλλα διδάσκει και άλλα πράττει.

Κατά το νόημα τίποτα περισσότερο και τίποτα άλλο δεν περιέχουν οι προτάσεις αυτές από τις ακόλουθες (πέντε πάλι και σύστοιχες με τις πρώτες) που προκύπτουν με τη φραστική μετατροπή τους από την οριστική στην προστακτική έγκλιση:

- Μην ανταποδίδεις το κακό που σου κάνουν.
- Μην καταδικάζεις οπωσδήποτε την υποκρισία.
- Να είσαι στη ζωή σου ανδρείος.
- Μην περιμένεις να ωφεληθείς από την προδοσία.
- Κοίταξε να συμφωνούν τα έργα με τα λόγια σου.

P. Χερ, ό.π., σ. 266 (μετάφραση Ε. Π. Παπανούτσος)

Με βάση τα παραπάνω κείμενα:

- α) Να αναλύσετε τα χαρακτηριστικά των ηθικών εκφράσεων, που προκύπτουν από τη θεωρία του Χερ, να φέρετε δικά σας παραδείγματα και να τα συζητήσετε στην τάξη.
 - β) Αφού εντοπίσετε τη διαφορά ανάμεσα στις περιγραφικές και στις αξιολογικές προτάσεις, να αναφέρετε δικά σας παραδείγματα και από τις δυο κατηγορίες.
9. Να συγκρίνετε την επιτακτικότητα και την καθολικότητα, που αποτελούν κυρίαρχα γνωρίσματα των ηθικών εκφράσεων κατά τον Χερ, με την κατηγορική προσταγή του Καντ και να επισημάνετε τις ομοιότητες και τις διαφορές. (συνθετική - δημιουργική εργασία)
 10. Υποστηρίζεται ότι ο καθένας μπορεί να πιστεύει ό,τι θέλει αρκεί να είναι συνεπής σε αυτό που πιστεύει. Πώς αξιολογείτε αυτή τη θέση;
 11. Να συζητήσετε στην τάξη και να αξιολογήσετε τα βασικά ερωτήματα που απασχολούν τις μεταηθικές θεωρίες.

12. Ποια είναι, κατά τη γνώμη σας, τα μέσα αντιμετώπισης του φανατισμού και των ακραίων ιδεολογιών του αιώνα μας από τις άγρυπνες ηθικές συνειδήσεις;

B. Συνοδευτικά κείμενα

1.

- **Ο Βιτγκενστάιν για την ηθική.**

Θα μπορούσα να περιγράψω αυτό που αισθάνομαι σχετικά μ' αυτό το βιβλίο μόνο με την εξής μεταφορά: εάν κανείς μπορούσε να γράψει ένα βιβλίο για την Ηθική, που πραγματικά θάταν ένα βιβλίο πάνω στην Ηθική, το βιβλίο αυτό σαν μια έκρηξη θα υπερέβαλε όλα τα βιβλία του κόσμου. Οι λέξεις μας χρησιμοποιούμενες όπως τις χρησιμοποιούμε στην επιστήμη είναι οχήματα ικανά μόνο να περιέχουν και να μεταβιβάζουν σημασία, φυσικό νόημα και σημασία. Η Ηθική, αν είναι κάτι, είναι υπερφυσική και το μόνο που μπορούν να εκφράσουν τα λόγια μας είναι γεγονότα. Είναι τα λόγια μας σαν ένα φλυτζάνι του τσαγιού που μπορεί να περιέχει μια ορισμένη ποσότητα νερού, όσο κι αν εμείς προσπαθούμε να μεταγγίσουμε σ' αυτό ένα γαλόνι νερό. Όσον αφορά τα γεγονότα και τις προτάσεις υπάρχει μόνο σχετική αξία, σχετικό καλό, σωστό κ.λπ. (...) Το απόλυτο καλό, αν παραδεχτούμε ότι αποτελεί μια περιγράψιμη κατάσταση πραγμάτων θάταν αυτό, που ο οποιοσδήποτε, άσχετα με τις προτιμήσεις και τις τάσεις του, θα έπραττε κατ' ανάγκην ή θα αισθανόταν ένοχος γιατί δεν το έπραξε. Θάλεγα όμως ότι μια τέτοια κατάσταση πραγμάτων θάταν μια χίμαιρα. Καμιά κατάσταση πραγμάτων δεν έχει από μόνη της την δύναμη, που εγώ θα ονόμαζα καταναγκαστική δύναμη ενός απόλυτου κριτή. Τότε τι στην ευχή πάθαμε όλοι εμείς που, όπως εγώ, αισθανόμαστε την έλξη να χρησιμοποιήσουμε εκφράσεις, όπως «απόλυτο καλό», «απόλυτη αξία» κ.λπ.; Τι έχουμε στο μυαλό μας και τι προσπαθούμε να εκφράσουμε;

.....
Στο βαθμό που η Ηθική ξεπηδάει από την επιθυμία μας να πούμε κάτι για το έσχατο νόημα της ζωής, του απόλυτου αγαθού, αυτού που έχει απόλυτη αξία, η Ηθική δεν μπορεί νάναι επιστήμη. Αυτό που λέει σε καμιά περίπτωση δεν προσθέτει τίποτα στη γνώση μας. Αλλά είναι τεκμήριο μιας τάσης του ανθρώπινου πνεύματος, μιας τάσης που δεν

μπορώ προσωπικά παρά να σεβαστώ βαθιά και που δεν θα γελοιοποιούσα ποτέ στη ζωή μου.

L. Wittgenstein, *Διάλεξη για την Ηθική*, μετάφραση και σχόλια Α. Καραστάθη, από το Κ. Ι. Βουδούρη, *Ανθολόγο αναλυτικών φυλοσόφων*, Αθήνα 1977, σσ. 125-127

2.

- **Ο χαρακτήρας των ηθικών κρίσεων κατά τον Αίερ.**

Δεν είπα ότι η ηθική είναι κάτι το ασήμαντο ή το ξεφτισμένο ή ότι δεν πρέπει οι άνθρωποι να ασχολούνται με την ηθική. Κι αυτό δεν το έκανα, γιατί θα μπορούσε από μόνο του νάναι μια αξιολογική κρίση, που δεν εξέφρασα ούτε θέλω να εκφράσω. Και αν ακόμη ήθελα να την εκφράσω δεν θάχε καμιά λογική σχέση με τη θεωρία μου. Γιατί η θεωρία βρίσκεται ολοκληρωτικά στο επίπεδο της ανάλυσης είναι μια προσπάθεια να δείξω τι κάνουν οι άνθρωποι, όταν εκφέρουν ηθικές κρίσεις δεν είναι ένα σύνολο προτάσεων σχετικά με το τι εκφράζουν οι ηθικές κρίσεις. Και αυτό ισχύει για όλη την ηθική φιλοσοφία, όπως την αντιλαμβάνομαι. Όλες οι ηθικές θεωρίες (ενορασιακή, φυσιοκρατική, αντικειμενική, συγκινησιακή και τα υπόλοιπα), στο μέτρο που είναι φιλοσοφικές θεωρίες, είναι ουδέτερες όσον αφορά την πραγματική συμπεριφορά του ανθρώπου. Για να μιλήσουμε τεχνικά, ανήκουν στο χώρο της μετα-ηθικής, όχι στο επίπεδο της καθαρής ηθικής. Γι' αυτό είναι ανόητο, όσο και υπεροπτικό, να λογίζεται κάθε φιλόσοφος σαν πρωταθλητής της αρετής. Και αυτό είναι ένας ακόμη λόγος, εξαιτίας του οποίους πολλοί άνθρωποι δεν βρίσκουν την ηθική φιλοσοφία σαν θέμα που ικανοποιεί. Κι αυτό συμβαίνει, γιατί εσφαλμένα προσβλέπουν στο ηθικό φιλόσοφο σαν να είναι ο καθοδηγητής.

Κατά τον ίδιο τρόπο, όταν λέω πως οι ηθικές κρίσεις είναι συγκινησιακές περισσότερο παρά περιγραφικές, πως είναι πειστικές εκφράσεις που δηλώνουν στάσεις (*attitudes*) κι όχι δηλωτικές προτάσεις γεγονότων (και κατά συνέπεια ότι δεν μπορούν να είναι είτε αληθείς είτε ψευδείς, ή πως θα ήταν προτιμότερο να μη χρησιμοποιούνται γι' αυτές οι κατηγορίες της αλήθειας και του ψεύδους), δεν εννοώ ότι τίποτε δεν είναι καλό ή κακό, σωστό ή εσφαλμένο ή ότι δεν έχει σημασία τι κάνουμε. Για μια ακόμα φορά λέω πως μια τέτοια πρόταση θα ήταν η ίδια έκφραση μιας ηθικής στάσης.

Αυτή η στάση δεν είναι επακόλουθο της θεωρίας, ούτε στην πραγματικότητα την υιοθετώ. Θάταν πράγματι μια δύσκολη θέση να το υποστηρίξω κάτι τέτοιο.

A. J. Ayer, *Η ανάλυση των ηθικών κρίσεων*,
μετάφραση και σχόλια Α. Καραστάθη,
από το *Ανθολόγο αναλυτικών φιλοσόφων*, Αθήνα 1977

3.

- **Η «αποστολή» του ηθικού φιλοσόφου.**

Μελετώντας κλασικά κείμενα ηθικής φιλοσοφίας (π.χ. τα *Ηθικά Νικομάχεια* του Αριστοτέλη ή την *Ηθική του Σπινόζα*) αναρωτιόμαστε αν είναι δουλειά του φιλοσόφου να διατυπώνει αξιολογικές προτάσεις, να διδάσκει τους ανθρώπους πώς πρέπει να ζουν. Μια απάντηση είναι ότι ένας φιλόσοφος, όπως κάθε άνθρωπος, είναι ελεύθερος να διατυπώνει τέτοιες προτάσεις, αλλά δεν είναι εξουσιοδοτημένος υπό την ιδιότητά του ως φιλόσοφος να διδάσκει τους άλλους τι πρέπει να κάνουν και πώς να συμπεριφέρονται. Αλλά ο θετικιστής, που δίνει αυτή την απάντηση, δεν αναγνωρίζει επίσης στο φιλόσοφο τη δυνατότητα να διατυπώνει προτάσεις για πράγματα και γεγονότα, οπότε αναρωτιέται κανείς τι μένει να κάνει η φιλοσοφία, ποια είναι η επικράτειά της. Ο θετικιστής⁴ απαντά πως ο φιλόσοφος δρα σαν ένα είδος διανοητικού αστυνόμου, που προσέχει συνεχώς μη μπει κανείς παράνομα στο χώρο της μεταφυσικής, ενώ ο αναλυτικός λέει πως ο φιλόσοφος είναι ένας ηλεκτρολόγος στην πόλη μας (φροντίζει για το φωτισμό της γλώσσας μας, του σπιτιού μας).

Θ. Βέικου, *Αναλυτική Φιλοσοφία*, εκδ. Σμίλη, σσ. 212-213

⁴ Ως γνωσιολογικός όρος, ο θετικισμός δηλώνει τη «σχολή» εκείνη που βασίζεται μόνο στην εμπειρία και δέχεται ότι μπορούμε να γνωρίσουμε μόνο το αντικείμενο των φυσικών επιστημών, τίποτα πέρα απ' αυτό.